

ובכל מאודך

בשתי רשימות הקודמות עמדנו על הפסוק הקלאסי שבקריאת שמע: "וְאֶהְבֶּתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ - בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ" (דברים ו, ה). מהו 'ובכל מאודך'? על פשט הכתוב עמד הרמב"ן כשכתב: "וטעם וּבְכָל מְאֹדְךָ - כלומר מאד מאד". המילה 'מאודך' מתארת את עצימות האהבה. יש בכך יצירתיות דקדוקית מעניינת, תואר הפועל הופך שם עצם. במקום לומר 'ואהבת... מאוד מאוד' הכתוב אומר 'ואהבת... בכל מאודך'. חז"ל קראו פסוק זה בצורה שונה (משנה, ברכות ט, ה): "ובכל מאודך - בכל ממונד". דרישה זאת של חז"ל דורשת מאתנו לא רק את הלב אלא גם את הממון, והיא באה לידי ביטוי באחד המוקדים שבפרשתנו (טו, ז-יא): "לֹא תֵאֲמָץ אֶת לִבְבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יְדֶיךָ מֵאַחִיךָ הָאֲבִיּוֹן, כִּי פִתַּח תִּפְתַּח אֶת יְדֶיךָ לוֹ...". קיומם של עניים אינה מכת-טבע, אלא מכת-חברה. יש אפשרות להתגבר על העוני אומרת התורה: "אֲפֹס כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיּוֹן", אלא שכגודל הצלחת האנושות ב"כיבוש" הטבע, כך גודל כשלונה בביעור העוני והסבל האנושי. מכאן המסקנה הפסימית: "כִּי לֹא יִחַדֵּל אֲבִיּוֹן מִקְרֵב הָאָרֶץ", והדרישה לפעול לתיקון העולם "עַל כֵּן אֲנֹכִי מְצַוְּךָ לֵאמֹר פִּתַּח תִּפְתַּח אֶת יְדֶיךָ לְאֲחִיךָ לְעִנִּיךָ וּלְאֲבִינְךָ בְּאֶרֶץךָ".

לפי המקרא הצדקה והצדק או ליתר דיוק הצדקה והמשפט, הם זוג ערכים שחייבים לבוא ביחד. אדם ראוי להיקרא בן אברהם רק אם הוא "יְצַנֶּה אֶת בְּנָיו וְאֶת בִּיתוֹ אַחֲרָיו... לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט" (בראשית יח, יט). אידיאל זה חייב להדריך לא רק את היחיד אלא גם את המדינה המיוצגת במקרא בדמותו של המלך (שמואל ב ח, טו) "וַיְהִי דָוָד עֹשֶׂה מִשְׁפָּט וְצְדָקָה לְכָל עַמּוֹ". לכאורה בכתובים אלה צדקה וצדק הם שמות נרדפים, אולם כשנקרא פרשת 'כי תצא' נבין שיש למושג צדקה משמעות במקצת שונה. המלווה ממון לחברו יכול לקחת ממנו 'עבט', עירבון שמא לא יוכל הלווה להחזיר את הלוואתו. אולם, אסור שלקיחת עירבון זה יפגע בצרכיו הבסיסיים של הלווה או בעבודתו: "וְאִם אִישׁ עֲנִי הוּא לֹא תִשָּׁבֵב בְּעַבְטוֹ... וּבְרִכְךָ וּלְךָ תִהְיֶה צְדָקָה לְפָנַי ה' אֱלֹהֶיךָ" (כד, י-ג). 'ולך תהיה צדקה'! למדנו כאן בניין אב שיש מעשים המוצדקים מבחינה משפטית ופסולים מבחינה מוסרית. דברי לא יעברו את בוחן התקינות הפוליטית, ולמרות זאת אומר אותם: מה נפלאה היא השפה העברית שאיזנה את "המצואיזם" של הצדק עם הנשיות של הצדקה.

משפט וצדקה

"הַשְּׁמֵר לְךָ פֶּן יִהְיֶה דָבָר עִם לִבְבְּךָ בְּלִיעַל... וְרָעָה עֵינֶיךָ בְּאַחִיךָ הָאֲבִיּוֹן" נאמר בפרשתנו. הצדקה נפגמת, מנוטרלת ומנוצחת על פי רוב על ידי האינטרסים האגואיסטיים שמקורם בלב אטום או אף בלב בליעל. אולם פעמים מקור תבוסתה שונה. המשפט עלול להפוך לאויב הצדקה. על דבר זה עמד התנא רבי יהושע בן קרחה, אחד מתלמידיו החשובים של

רבי עקיבא. הדברים מובאים במסכת סנהדרין (ו ע"ב) אך נשענים על ה'יתוספתא': "דן [השופט] את הדין, זיכה את הזכאי וחייב את החייב, וראה שנתחייב עני ממון ושלם לו [השופט לעני] מתוך ביתו זה מְשֻׁפֵּט וְצָדָקָה... מְשֻׁפֵּט לזה [העשיר] שהחזיר לו ממון וְצָדָקָה לזה [העני] ששילם לו מתוך ביתו. וכן בדוד הוא אומר "וַיְהִי דָוִד עֹשֶׂה מְשֻׁפֵּט וְצָדָקָה" מְשֻׁפֵּט לזה – שהחזיר לו את ממונו וְצָדָקָה לזה ששילם לו מתוך ביתו". רבי יהושע בן קרחה מחייב את השופט בעשיית צדקה! רבי יהודה הנשיא התנגד בתקיפות לקביעה זאת. אילו היה כתוב 'מְשֻׁפֵּט וְצָדָקָה לעניים', היה רבי יהושע בן קרחה צודק. כתוב 'מְשֻׁפֵּט וְצָדָקָה לְכָל עַמּוֹ!' מתוך כך מציע רבי יהודה הנשיא פירוש שונה המגן על טוהר המשפט: "מְשֻׁפֵּט וְצָדָקָה... מְשֻׁפֵּט לזה שהחזיר לו ממון וְצָדָקָה לזה שהוציא גזילה מתחת ידו". הצדקה החשובה ביותר היא זו שאנו "נותנים" לאדם מתבטאת בכך שאנו מונעים ממנו להיפך לגנב. איך נהג לומר אפלטון? טוב לסבול עוול מאשר לעשות אותו!

דרישתו של רבי יהושע בן קרחה נראית דרישה מוסרית בלתי ריאליסטית. אולם נראה לי שכדי להבין אותה אנו חייבים להשלים את תיאור המקרה אותו הוא מנתח. ניעזר לשם כך בתסריט דמיוני לחלוטין, שלא ייתכן ויתרחש במדינתנו המתוקנת: חברת בניין גדולה ובעלת מוניטין קורסת, בעקבות מעילה או הסתבכות, צפויה או בלתי צפויה. התמוטטותה משאירה, מצד אחד, חובות עתק לבנקים ולקבלני משנה גדולים, ומהצד השני – רוכשי דירות שהשקיעו בהם את חסכוניותיהם, פרי עמל של שנים רבות או כסף המשכנתאות שישעבדו אותם כל ימי חייהם. נתעלם בינתיים מצד שלישי בעל שיניים חדות, רשות המסים, התאב לחלק "בשלל". שני הצדדים מתייצבים לפני השופט. נכנה אותם להלן לשם הקיצור לא צד א' וצד ב', אלא בלשונם הבוטה של חז"ל, העשיר והעני. אני מתאר לי שלעני, או מי שעלול להיפך לעני בעקבות הקריסה, לא הייתה האפשרות להיעזר בעורכי דין מהשורה הראשונה כעורכי דינו של העשיר, לא בשעת הקנייה כדי לדאוג לסעיפים הקטנים, ולא בשעת המשפט. לא העני ולא העשיר, חטאו זה כלפי זה, אולם המשחק בו הם נתונים אינו סכום אפס. נצחונו של האחד הוא תבוסתו של השני. למי תהיה זכות ראשונים ברכוש שנשאר? בכך תלויה תוצאת המשחק. כל הסיכויים שבחברתנו העני ינוצח על ידי יריבו המשפטי. בגין סיבות משפטיות פורמליות יקבעו בקולם הרם עורכי הדין, ובעקבותם השופטים שהעשיר צודק, ולא ישמע קול הדממה דקה של הנביא האומר "וַיִּקְוּ... לְצָדָקָה וְהִנֵּה צָעָקָה" (ישעיהו ה, ז). והקול ימשיך ויאמר בעקבות גירושם של הרוכשים שהפכו פולשים ויהפכו עקורים: "הוֹי! מְגִיעֵי בַיִת בְּבַיִת", הוֹי למשתלטים בעזרת המשפט על בית אחר בית. הוֹי! הזהרו בבכי העקורים אשר יישמע "בְּאֲזָנֵי ה'", שמא "בְּתַיִם רַבִּים", וילותיכם, "לְשִׁמָּה יִהְיוּ..."

הצדק הוא צדק, אך למדינה מחויבות כלפי העקורים, מחויבות "פילוסופית", כלכלית ולאומית! אוי לאוזניים השומעות שרים המסבירים שזאת לא בעייתה של הממשלה, שהרי מדובר על סכסוך פרטי בין אזרחים. כנגד זאת צעק כל מי שהיה נגד ההפרטה הבלתי מוגבלת והבלתי אחראית. כוחות השוק עלולים להיפך לכללי ג'ונגל, והממשלה אחראית לשמירת הכבשה פן יטרפנה הזאב. כשם שנהג אחראי לתאונה שגרם כי התרשל בשמירת

תקינות רכבו, כך אחראית המדינה על שלוחותיה, כי לא מנעה תאונות כלכליות מעין אלו. היא אחראית עד פרוטתם האחרונה של אלו שרכשו את דירתם ביזע, דמעות ודם. כך קוראת לנו הצדקה ואולי אף הצדק, הנחנקים מתחת לכללי המשחק המשפטי.

'וּבְכָל מְאֵדָךְ', זהו הממון, דרשו חז"ל. דרשה מאולצת? לאו דווקא. ה'מאוד' מצביע על מושג הניתן לכימות ולמדידה. ואכן, בכדור הארץ כולו, אין אובייקט הנתון יותר לספירה, מאשר הממון. אולם, האם בני אדם יודעים לספור ממון? יש בכלכלה מושג נפלא המתבטא בתחומים שונים: 'העלות השולית', 'התפוקה השולית' וכדו'. כשהתורה מתייחסת ביכי תצא' להלנת שכר, היא אומרת (כד, יד-טו): "לֹא תַעֲשֶׂק שְׂכִיר עֲנִי וְאֶבְיוֹן... כִּי עֲנִי הוּא וְאֶלְיוֹ [אל השכר] הוּא נִשָּׂא אֶת נַפְשׁוֹ". לאלף השקלים של העני יש הרבה יותר ערך מאשר לאלף השקלים השוליים של העשיר. ה'מאוד' הופך לינפש, הדמים לדמים. אמנם כן, אנו חייבים לדאוג שגם בנקים לא יקרסו, אך קודם כל חייבים אנו שלא לעשוק את נפשם של עקורי הדירות. על המערכת שלא מבינה זאת נאמר: "טְמֵאֲתָהּ בְּשׁוֹלֵיהָ".

ישעיהו (סב, ד) מנבא על בת ציון החוזרת לארצה: "לֹא יֹאמֵר לָךְ עוֹד עֲזוּבָה וְלֹאֲרֹצֶךְ לֹא יֹאמֵר עוֹד שְׂמֵמָה כִּי לָךְ יִקְרָא חֶפְצִי בָּהּ". בפסוק זה שחולל, מהדהדים גם דבריו (א, כז): "צִיּוֹן בְּמִשְׁפָּט תִּפְדָּה - וְשָׁבְיָהּ בְּצִדְקָה".